

**KÉT ELLENFÉL ÉS A *HOSTIS NATURALIS*
(FEJEZETEK SZAPOLYAI JÁNOS ÉS V. KÁROLY KÖZTI
DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOKBÓL 1532-1538)¹**

KORPÁS ZOLTÁN

V. Károly és Szapolyai János közötti diplomáciai kapcsolatok kezdete logikus módon az 1526-os mohácsi csatavesztéstől számolható. E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy részletesen összefoglaljam a Habsburg fivérek és Szapolyai János közötti történéseket 1532 előtt.² Ezért csak arra a kevésbé kielégítő, de szükségyszerű megállapításra hagyatkozom, hogy 1526 őszétől kezdve Szapolyai és Ferdinánd között a katonai megoldások domináltak, ahol a diplomáciának (pl. olmützi tanácskozás, 1527. június) elsősorban időnyerő és nem valós megegyezésre törekvő szerepe volt.

Komoly változást Bécs 1529. évi oszmán ostroma okozott. A szultáni sereg jelenléte a Német-Római Császárság keleti kapujánál sokkolóan hatott a Habsburg testvérek számára, ami a közép-európai politikájuk átgondolására készítette őket. Szükségesnek találom hangsúlyozni, hogy az igazi választóvonal a magyar koronáért küzdő két ellenkirály viszonyában Bécs első ostroma volt: 1530. május elején a három testvér, Mária, V. Károly és Ferdinánd Innsbruckban találkoztak, ahol – a tárgyalt sok más pont mellett – a magyar kérdésben egy „cselekvési programot” vázoltak fel.³ Elképzelésük szerint Szapolyaival szembeni politikának gyökeresen változnia kell és a katonai pressziót fenntartva elsősorban a diplomácia fegyverével szükséges a Habsburgok számára kedvező megállapodást elérni. Ez a politikai irányváltás annak a korábban is ismert, de nehezen elismert ténynek az elfogadását jelentette, hogy Szapolyaival történő katonai konfliktus az oszmán főerők támadását provokálja ki, ami a Habsburg fivérek számára a lehető legkedvezőtlenebb konstellációt jelentette.

Közismert, hogy 1531/32 fordulóján V. Károly és a lengyel diplomácia erőteljes mediációjával, az innsbrucki tanácskozással összhangban, tervbe vették

¹ E tanulmányban doktori disszertációm egyes fejezeteit foglalom össze. Doktori munkámban részletesen foglalkozom V. Károly magyarországi és törökellenes európai politikájának összefüggéseivel.

² Ferdinánd, Szapolyai és a Porta közötti viszonyt részletesen feltárta Barta Gábor tragikusan félbeszakadt munkássága során, az oszmán oldalról új és alapvető ismereteket tett közé Fodor Pál. V. Károly és Magyarország 1529-1532 közötti kapcsolatával foglalkozott Zombori István, illetve az 1526 és 1541 közötti periódust doktori munkámban részletezem.

³ BRANDI 1993, 228, 238. Károly Izabellának. Innsbruck, 1530. május 29. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1973–1981, 2. kötet, 213.

egy békekonferencia megszervezését. A két fél – Ferdinánd és Szapolyai – közötti határtalan bizalmatlanság, tárgyalási rugalmatlanság előrevetítette, hogy a konferencia a felek és közvetítők legjobb szándéka ellenére is kudarcba fullad.⁴

Témám szempontjából fontosnak tartom viszont feleleveníteni azt a fejezetet, amikor 1531 novemberében Szapolyai követe, Łasky Jeromos Ferdinánd udvarából igyekezett a Németalföldön tartózkodó V. Károly, illetve az Augsburgban lévő birodalmi rendek színe elé jutni, de Ferdinánd hivatkozva arra, hogy a lengyel származású követ az út során kapcsolatba léphet a Habsburgok ellenségeivel, visszatartotta, majd hosszabb várakoztatást követően két szolgálója kíséretében bocsátotta útra.⁵ Ahogy ezt majd később látjuk, Ferdinánd aggodalma nem volt alaptalan, mivel Łasky valóban felvette a kapcsolatot I. Ferenc francia király egyik titkos ágensével, majd 1532 tavaszán el is jutott a francia udvarba.⁶

Párhuzamosan 1531/32 fordulóján az *Universitas Christiana* számára sorsdöntő események zajlottak. Az év elejére egyre több csatornán keresztül egyértelművé vált, hogy az oszmán haderő magával a szultánnal az élén indul a kereszténység ellen. V. Károly – Bécs 1529. évi ostroma tapasztalatán – kihasználta azt a ritka történelmi konstellációt, amikor erejét nem kötötték le az itáliai és a Habsburg-Valois háborúk, a birodalmi konfliktusok és teljes energiáját egy szövetség létrehozására koncentrálhatta. A császár a készülődésbe – nem kevés kompromisszum árán – bevonta a Német-Római Császárság rendjeit, a spanyol koronák tartományait, Portugáliát, Németalföldet, Ferdinánd tartományait, sőt magát a pápát, VII. Kelemt is.⁷

SZAPOLYAI ISMERETLEN PORTUGÁLIAI KÖVETSÉGE

A keresztény világ tekintélyes részét magába foglaló szövetség egyik furcsának tűnhető tagja a török veszélyre látszólag közömbösen reagáló Portugália volt. V. Károly sógorának, III. János király luzitán birodalmának több olyan pontja is található, ahol az érdekei erősen ütközött a szultánéval: a Perzsa-öböl és az Indiából származó fűszerkereskedelem. A távoli Diu portugál erődítményét a törökök több-

⁴ A passauai tárgyalásokról lásd: BÁRDOSSY 1943, passim.; ZOMBORI 1980, 615–626.; Korpás 2002, 138–159.

⁵ Lásd: 4. lábjegyzet.

⁶ Łasky diplomáciai tevékenységéről lásd: ZOMBORI 1980, 620–622.; a francia ágenssel történő kapcsolatfelvételtől Korpás 2002, 167–169.

⁷ Károly 1532. évi tevékenységéről lásd: Korpás 2002, 159–192. E nemzetközi erő magyar vonatkozású történelmének külön érdekes epizódja Wolfgang Pratner és Pedro de Zapata császári biztosok pozsonyi tevékenysége 1532 nyarán, hogy a várat védhetővé tegyék, illetve, hogy a pápa által felajánlott 40.000 arany terhére magyar könnyű lovasságot toborozzanak.

szőr is megpróbálták ostrommal elfoglalni. Fez uralkodója is támadta északnyugat-afrikai helyőrségeit.⁸ E leterheltség következtében – ahogy exkuzálta magát III. János levelében – „csak” 100.000 dukáttal tudott hozzájárulni a császár törökellenes készülődésének költségeihez. Ezt is azzal a feltétellel nyújtotta, hogy a császár személyesen vonuljon a török ellen és Ferdinánd nem használhatja fel, amennyiben bátyja mégse szállna hadba.⁹

A spanyol és a portugál koronák között kisebb nézeteltérést okozott egy váratlan esemény. Azokban a napokban, amikor Lope Hurtado de Mendoza császári követ 1532 tavaszán és nyarán igyekezett minél hamarabb elérni, hogy a portugál uralkodót bevonja a török elleni készülődésbe és III. János 100.000 dukátos felajánlását célba jutassa,¹⁰ meglepetésszerűen megjelent a portugál udvarban a francia Onorato követ kíséretében Andrea Corsini, firenzei származású küldött, aki Szapolyai János magyar király küldöttének titulálta magát.¹¹ Hurtado de Mendoza az első pillanattól kezdve törekedett arra, hogy a király ne fogadja a küldöttet. A spanyol követ jelentéseiből a következő szűrhető le:

Lasky – felhasználva a passauai tárgyalás előkészítése során a császártól 1531 végén kapott *salvus conductus*¹² – Augsburgba menet Freiburgban találkozott Andrea Corsinivel és kapcsolatba került a francia udvarral, majd ott erőteljes francia támogatás és biztatás mellett megbízta ezt a bizonyos Andrea Corsinit, hogy

⁸ A távol-keleti portugál-oszmán konfliktusról lásd: HESS 1970, 1892–1919.; az észak-afrikai portugál érdekeltségeket lásd: ABUN-NASR 1971; HESS 1978; SALVÁ 1944; ONTIVEROS Y HERRERA 1950.

⁹ III. János V. Károlyhoz. 1532. dátum nélkül, FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1973–1981, 2. kötet, 130. levél; A simancasi levéltár oklevélmásolatai. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (MTA Ktt), MS 4939 leg. 635, fol. 137 = Archivo General de Simancas (AGS), Estado Alemania leg. 635, fol. 137.; Lope Hurtado de Mendoza Izabella császárnéhez. Setubal, 1532. május 16. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 161. III. János két hónapon belül tudja a pénzt váltólevélben Flandrián keresztül elküldeni.

¹⁰ Hurtado de Mendoza követ jelentése a tárgyalásokról Izabella császárnéhez. Setubal, 1532. május 4. AGS, Estado Castilla, leg. 24, fol. 66.

¹¹ Jean Hannart Károlyhoz. Vannes, 1532. augusztus 5. AGS, Estado Francia, leg. K 1483, fol. 89. Hannart szerint Onorato feladata az volt, hogy tárgyaljon a portugál udvarral a dauphin és Mária portugál infánsnő közötti házasságról, tisztázza a két királyság közötti nézeteltéréseket. Szapolyai küldötte Onorato társaságában a törökkel kötendő különbékére, a Habsburg testvérek támogatásának megszüntetésére és a török támogatására akarta rávenni az uralkodót. A császár követe úgy értesült, hogy ennek fejében Szapolyai János az országa rézbevételét ajánlotta fel. Hannart leírást is adott Corsiniről: közepes magasságú, kb. 30 éves és ősz hajú, latinul, franciául és olaszul beszél. A levél végén megemlítette, hogy a francia udvarba érkezett Lasky, hogy megszerezze I. Ferenc hozzájárulását Szapolyai és a navarrai uralkodó testvére, Isabelle d’Albret között kötendő házassághoz. Vö.: KELLENBENZ 1958, 118–137.

¹² Vö. 4. lábjegyzet.

járjon el János ügyében a portugál udvarban. Corsini titokban spanyol területeken (valószínűleg tengeren La Coruñán keresztül) Santiago de Composteláig utazott, majd onnan szárazföldön Lisszabonba, ahol a francia követ, bizonyos Onorato támogatásával kihallgatást kért az uralkodótól:

Az audiencia előtt Hurtado de Mendoza leült az itáliaival beszélgetni, hogy szándékát kiderítse, de nem tudott meg semmi érdemlegest. Az uralkodó fogadta a követet, majd a spanyol követ egy kémen keresztül mégis informálódott Szapolyai emberének a megbízásáról.

A részletes kémjelentésből kiderült, hogy Corsini közölte III. János királlyal, hogy Szapolyai megegyezett Ferdinánddal, miszerint 12 éven keresztül fizetendő évi 100.000 dukát adó fejében a Habsburgok elismerték a „vajda” teljes uralmát Magyarországon. Corsini kifejtette a kémnek Szapolyai jogait a magyar trónra. Állítása szerint János király – felmelegítve egy már 1526 folyamán kudarcba fulladt tervet – megkérte Károly egyik rokonának, azaz Mária özvegy királynénak a kezét. Ígéretet tett arra, hogy Mária birtokait visszaadja, illetve, ha örökös nélkül halna meg, Ferdinándra hagyja a trónt. Ennek fejében, kilép a francia és az angol szövetségből és a Habsburgok mellé áll és garanciaképpen nyolc várat átad Ferdinándnak. A követ beszélt a franciaországi misszióról is, miszerint megegyeztek I. Ferencel, hogy amennyiben nem teljesül a szerződés, a francia uralkodó fegyverrel és pénzzel is megsegíti Szapolyait. Illetve a birodalmi fejedelmekkel szövetségben háborút indít Károly ellen. A török kapcsán úgy tájékoztatta Corsini a portugál uralkodót, hogy a szultáni sereg kizárólag azért megy újból Bécs ellen, mert Károly nem tért vissza Spanyolországba. Amennyiben a Habsburgok békét adnak Szapolyainak, a Porta se háborgatná a keresztényeket. A követ tolmácsolta Łasky javaslatát, hogy az indiai fűszerkereskedelem kérdésében kössön egyezményt a Portával. Hurtado de Mendoza úgy tudta, hogy Łasky még Manuel portugál király idején már járt az udvarban és akkor lovagi címet is kapott a szolgálataiért az uralkodótól, ezért fogadta küldöttét III. János ilyen készségesen.¹³

Lidérces hazudozásnak tűnik az egész követjárás, nemcsak a spanyolok, hanem az utókor számára is, amelyben keverednek a régi és új elemek, a valósággal és a valótlansággal. Mi célja lehetett ezzel a lépéssel a francia és Szapolyai diplomáciának? (A francia követ szerepe, illetve a követség körülményei felvetik azt a gondolatot, hogy az egész terv ötlete talán a francia udvarban született.) Az információk, vagy találóbban a dezinformációk fényében úgy tűnik Károly nemzetközi erőfeszítéseinek meggyengítését szolgálta a váratlan lépés. Egy esetleges

¹³ Lope Hurtado de Mendoza Izabella császárnéhoz. Lisszabon, 1532. július 20. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 175. Andrea Corsini beszámolója Hurtado de Mendoza egyik „barátjának” (feltehetően egy kémnek), dátum nélkül. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 176. KELLENBENZ 1958, 136 nem tartja valószínűnek a lovagi címet, dezinformációnak véli.

különbéke a megbízható és stratégiai szövetségesnek tekintett portugálokkal,¹⁴ akik a távoli területeik kapcsán a törökellenes szövetségben látszólag kevésbé érintettek, komoly presztízsveszteséget okozhatott volna a császári politikának. Úgy szintén komoly veszteség lett volna mind anyagi, mind politikai értelemben a portugálok révén felajánlott 100.000 dukát elvesztése és Lisszabon a formálódó törökellenes egységről történő leválasztása.¹⁵ A spanyol követ rendkívüli aggodalma is alátámaszthatja interpretációmát: Hurtado de Mendoza pár nappal rá kihallgatást kért a királyi pártól. Külön-külön hangsúlyozta, hogy az ura nevében mennyire rossz néven vette azt, hogy nem hallgatták meg szövetségesük tanácsát és fogadták az ellenfél követét, anélkül, hogy vele egyeztetek volna. Mindkét helyen azt a választ kapta, hogy a két korona közötti szoros baráti viszonyt ez az ügy nem befolyásolja és a császár háta mögött nem fognak semmilyen egyezményt kötni.¹⁶

Úgy tűnt, hatásos volt a spanyol követ erőteljes intervenciója, mert az eljövendő napokban sem a francia követ, sem Szapolyai küldötte nem kapott semmilyen választ. Sőt Hurtado de Mendoza sikeresen ügködött a két ellenséges követ ellen és az udvarban hangulatot ellenük fordította.¹⁷ Corsini augusztus végén elindult Portugáliából és Hurtado de Mendoza figyelmeztette a spanyol udvart, hogy feltehetően a spanyolországi Galícia valamelyik kikötőjének az érintésével hajózik. Elfogatása érdekében személyleírást is adott róla.¹⁸ Bár sokat már nem tudott ártani a császárnak, de legalább a megbízólevele alapján kiderülhetett volna a tényleges valóság – vélte a követ.¹⁹ Ugyan az elfogatóparancsot²⁰ kiadták, de a firenzei bántódás nélkül

¹⁴ Izabella császárné révén III. János és Károly sógorok voltak.

¹⁵ Bár nincs rá lehetőség, hogy részletesen tárgyaljam, de utalni szeretnék arra, hogy V. Károly 1532-es seregének a felét a francia uralkodó által fiaiért fizetett váltságdíjból pénzelte, ami két millió dukátot tett ki. 1532-ben ebből 1,2 millió dukát állt az uralkodó rendelkezésére. Így a 100.000 portugál dukát semmiképpen nem lebecsülhető összeg. KORPÁS 2002, 182–184.

¹⁶ Lope Hurtado de Mendoza Izabella császárnéhoz. Lisszabon, 1532. július 26. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 176.

¹⁷ Lope Hurtado de Mendoza Izabella császárnéhoz. Lisszabon, 1532. augusztus 3. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 205. Lope Hurtado de Mendoza Izabella császárnéhoz. Lisszabon, 1532. augusztus 17. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 206. „*Al Onorato no se a respondido, ny al secretario del bayboda, es despachado porque yo le he rebelto en cierta manera...*”

¹⁸ Vö.: 11. lábjegyzet.

¹⁹ Lope Hurtado de Mendoza Izabella császárnéhoz. Lisszabon, 1532. szeptember 17. AGS, Estado Portugal, leg. 369, fol. 207.

²⁰ Izabella Lope Hurtado de Mendozához. Segovia, 1532. szeptember 2. AGS, Diversos Despachos, leg. 1565, libro 68. Izabella levele Galícia városaihoz és bíráihoz. Segovia, 1532. szeptember 2. AGS, Diversos Despachos, leg. 1565, libro 68.

jutott vissza megbízójához, ami elégedetlenséggel töltötte el a spanyol udvart.²¹

A sors iróniája, hogy Ferdinánd hívei 1535 tavaszán Szlavóniában elfogták a francia és az angol uralkodó Szapolyaihoz tartó küldötteit, névszerint Giovanni Casaliot és magát Andrea Corsinit.²² A vallomásokban kitértek nemcsak az akkor aktuális követjárás okaira, résztvevőire, hanem Corsini esetében a portugáliai ügyködésre is. Bevallotta, hogy Corsini Łasky Jeromossal még abban az időben vette fel a kapcsolatot, amikor a lengyel Bécsben tárgyalt Ferdinánddal és levelezett Károllyal a passauai konferencia ügyében és sérelmezte, hogy Bécsből nem mehetett tovább. Amikor Szapolyai követét végül is két birodalmi személy kíséretében a birodalmi diétára továbbengedték, Freiburgban találkozott a későbbi portugáliai követével. Łasky Corsinin keresztül levelet jutatott el I. Ferenchez, melyben beszámolt, hogy ő békét akar kötni Szapolyai és Ferdinánd között, de ezt – véleménye szerint – Ferdinánd meggátolja. Corsini a levél birtokában Szapolyai szolgálatába szegődött, majd I. Ferenc udvarába ment 1532 májusában. Nem sokkal később megérkezett Łasky is a francia udvarba, aki pénzügyi támogatást kért Ferdinánd elleni harchoz. I. Ferenc 50.000 aranyat ígért, majd ezt 20.000-re csökkentették. Szapolyai követe ígéretet tett arra, hogy nem köt külön békét a közös ellenséggel, azaz a Habsburgokkal. A tárgyalások során felvetették, hogy Szapolyait a navarrai uralkodó, II. Henrik D’Albret testvérével házasítsák össze. Corsini vallomásában kitért arra is, hogy őt I. Ferenc bízta meg, hogy Portugáliába menjen és a francia uralkodó, illetve Szapolyai nevében tárgyaljon a távol-keleti török-portugál konfliktusról és a portugál fűszerkereskedelem ügyéről. Corsini megerősítette azt, a korábban már szereplő adatot, hogy Łaskyt még Manuel portugál uralkodó személyesen is ismerte és becsben tartotta.²³

1538. ÉVI LIGA – GRANDIÓZUS TERVEK

Dolgozatom másik, a magyar történetírásban ebből az aspektusból nem tárgyalt fejezete a váradi egyezmény helye az 1538. évi nemzetközi szerződések, szövetségek rendszerében. Terjedelmi okok miatt nem áll módomban, hogy összefoglaljam azt a maratoni tárgyalás- és eseménysorozatot, ami 1532 és 1538 között végül a váradi egyezmény megkötéséhez vezetett. Helyzetemet megkönnyíti viszont, hogy ezek az események történetírásunk jól feltárt fejezetei.

²¹ Károly Izabellához. Regensburg, 1532. szeptember 2. AGS, Estado Alemania, leg. 636, fol. 192. Károly késve figyelmeztette a spanyol udvart, hogy tegyenek meg mindent a követ elfogása érdekében. Izabella október 10-én értesítette a császárt, hogy a követ, miután Portugáliában hajóra szállt, sértetlenül visszatért megbízójához. Vö.: Izabella Károlyhoz. 1532. október 10. AGS, Estado Castilla, leg. 24, fol. 52.

²² BÁRDOSSY 1943, 166.

²³ Corsini írásos vallomása. 1535. május. HATVANI 1857-1858. I-II. kötet. I, 262–271.

A váradi békét előkészítő tárgyalásokkal párhuzamosan a császár – a harmincas években már harmadszor – az oszmán birodalom elleni hadjáratra készült. 1537 elején – a bécsi²⁴ és tuniszi sikeren felbuzdulva – III. Pál pápa és Károly között tárgyalások indultak, hogy létrehozzanak egy törökellenes ligát. Márciusban Károly római követén, Cifuentes grófon keresztül felszólította a pápát, hogy amennyiben a török nem indul Itália ellen, akkor védekezésre szánt Liga teljes erejével Ferdinándot segítse meg szárazföldön esetleg Magyarországra támadó török seregekkel szemben.²⁵ A törökellenes ligát 1537 októberében hirdették ki a résztvevő államok, a Kúria, V. Károly, I. Ferdinánd és a velencei Signoria. A császárral harcban álló I. Ferenc francia uralkodónak két hónapos határidőt nyújtottak a csatlakozásra.²⁶ A francia hozzájárulás hiányában, a liga hivatalosan 1538. február 8-án, a határidő lejártát követően jött létre.²⁷ A felek a következő sereg kiállítását vállalták fel: Offenzív és defenzív hadjáratra 200 gálya, 100 vitorlás, 50.000 gyalogos, 4.000 lovas és tüzérség. A költségek 1/6 részét a Szentszék, 2/6 részét Velence és 3/6 részét V. Károly fizette volna. A császár személyesen állt volna a hadjárat élére. Ferdinánd királynak kötelezettsége lett volna egy „megfelelő méretű” sereg megszervezése, hogy megakadályozza az oszmánok előretörését Magyarország és Szlavónia felé, anélkül, hogy neki a liga költségeihez, vagy a liga tagjainak az ő költségeihez hozzá kellett volna járulnia.²⁸

A tárgyalások során más jellegű elképzelések is előtérbe kerültek: Egyes tervek, a liga formálásának korai szakaszában egyenesen arról szóltak, hogy Ferdi-

²⁴ Függetlenül attól, hogy 1532-ben kisebb csatározásoktól eltekintve elmaradt a két császári haderő ütközete, a korabeli Habsburg propaganda, illetve a nyugat-európai történetírás jelentős része egyértelműen Károly sikerének és dicsőségének könyvelte el az oszmánok visszavonulását.

²⁵ Salinas Ferdinándhoz. Valladolid, 1537. március 18. RODRIGUEZ VILLA 1903, 798. Martin de Salinas Ferdinánd állandó követe volt a császári udvarban. „*Mos. de Granvela me ha dicho como entre el Emperador y el Papa se trata liga para defension contra el turco si en Italia viniere. Su Majestad escribe a su Embaxador que en caso que el turco no venga por este año a la dicha Italia, solicite y persuada a su Santidad que la dicha liga y favor se convierta en darle a Vuestra Majestad si por alla empleare sus fuerzas.*”

²⁶ Salinas Ferdinándhoz. Monzón, 1537. október 7. RODRIGUEZ VILLA 1903, 817.

²⁷ A liga kialakulásáról lásd: JOVER ZAMORA 1987, 360–367.

²⁸ A szerződés latin nyelvű szövegét lásd: GIRÓN 1964, 248–252. Lope de Soria los Coboshoz és Granvellehez. Velence, 1538. február 4. AGS, Estado Venecia, leg. 1314, fol. 38. „... y que el serenissimo rey de Romanos haya de meter un conveniente exercito en orden para estar al obstaculo en lo de los turcos en las partes de Hungria o Esclavonia sinque le hayan de contribuir los otros coligados pues el no tiene de contribuyr en la dicha liga armada y con esto havremos despachado ayer a Roma para que con la bendicion de Dios se firme y establezca alli y me a certificado esta Señoria que escriven a su embaxador resolutamente que sin mas consulta ni replica la firme desta manera.”

nánd király a ligában részt vevő birodalmi fejedelmek támogatásával Magyarország felől támadjon az oszmánokra. Feltételül támasztották, hogy a cél elérése érdekében mindenképpen jöjjön létre a béke Szapolyai és Ferdinánd között:

„que se ha platicado que el serenissimo rey de romanos hiziesse esfuerzo para entrar por aquellas partes con ayuda de las tierras fronteras y principes de Alemania que querran entrar en la liga porque parescia necesario para esto concordar lo del vayvoda el qual siguiendose esta empresa de razon vernia a buen acuerdo...”²⁹

1537. február 15-én Károly Ferdinándnak írt levelében már feltárta, hogy a formálódó 1538-as Szent Ligában milyen szerepet szánt Szapolyai Magyarországnak:

„et aussí de les favoriser contre le Turc, comme verez mais d'en remectre expressement de les deffendre contre le turc, ce seroit chose douteuse de complir.”³⁰

Ezeket a sorokat Károlyi Árpád, illetve az ő gondolatait alkalmazó, felhasználó történészeink úgy szokták interpretálni, mint V. Károly, illetve a Habsburgok politikai cinizmusának egy tipikus példáját, amitől egyenes úton jutunk el Váradig és annak „elárulásáig”. Véleményem szerint V. Károly idézett sorait szűk látókörű szemüvegen keresztül elemezték. Az 1538-as váradi békét mindenképpen el kell helyeznünk abban a nemzetközi kontextusban, ami pont 1537 folyamán kezdett kikristályosodni: A Liga egy törökellenes szárazföldi és tengeri inváziót tűzött ki célul. A megvalósításának elemi feltétele volt V. Károly és I. Ferenc közötti harmadik háború lezárása. Az ellenséges franciákkal a háta mögött Károly semmilyen komoly katonai hadjáratot nem indíthatott az oszmánok ellen. Károly és I. Ferenc közötti béketárgyalások 1537. november 16-án megkötött fegyverszünettel indultak. Ugyanebben a hónapban a császár legjelentősebb döntés előkészítő szerve, az Államtanács részleteiben kidolgozta, hogy milyen lehetséges pontok és követelések alapján kössék meg I. Ferencel a végleges békét és indítsák el a liga támadását. A 30. és 31. pontokban kifejtette a tanács, hogy a liga ne csak tengeren, hanem Szlavónia felől is támadjon a török birodalom ellen. A cél eléréséhez javasolták a Signoriával történő megegyezést, Ferdinánd király megerősítését és a birodalmi vallási ügyek sürgős zsinati rendezését. A 79-83. pontok meghatározták, hogy I. Ferencnek milyen kötelezettségei lennének a béke kapcsán: Károly és Ferdinánd

²⁹ Aguilar márki császári követ V. Károlyhoz. Róma, 1538. január 11. AGS, Estado Roma, leg. 867. Fol. 86. *„Megtárgyaltatott, hogy a kegyelmes római király erőfeszítéseket tegyen az ottani területek felé történő támadásra a határos tartományok és a birodalmi fejedelmek segítségével, akik e ligába szándékoznak belépni, és szükségesnek találhatik, hogy e célból a vajdával megegyezzenek, aki ezt az expedíciót követve, minden bizonyossággal jó egyezményt kötne...”*

³⁰ KÁROLYI 1878, 59, 134.; BARTA 1979, 59. *„Hogy javunkra működjön a török ellenében, az helyes, de azt határozottan megígérni, hogy meg is fogom őket védeni, oly dolog volna, amit aztán beváltani kétséges”*

kárára nem tárgyalhat a Német-Római Császárság alattvalóival. Köteles megvédeni Károly és Ferdinánd tekintélyét, Károly halála esetén támogatni az utóbbi császár-választását. Amennyiben nem támogatja Ferdinándot, akkor legalább ne akadályozza meg, és ne támogasson más ellenjelöltet (79. pont). A Habsburgokkal ellenséges szövetségekből lépjen ki, elsősorban ne támogassa a Szász választót, a Hesseni örgrófot és Würtemberg hercegét (80. pont). Ne támogassa I. Ferenc Wilhelm von Fürstemberget (81. pont). Tekintse ellenségének az összes birodalmi alattvalót, akik a Habsburgok ellen fellázadnak (82. pont). A Habsburgok szövetségeit tekintse saját szövetségeseinek és az ellenségeit, saját ellenségnek. I. Ferenc nyíltan vallja magát az erdélyi vajda ellenségének és adjon támogatást Ferdinándnak (83. pont).³¹

A nizzai fegyverszünetet 10 évre szóló megkötésével több, mint féléves tárgyalásokat követően, 1538. június 18-án kerítették sort. Majd a két ellenséges uralkodó egy hónappal később személyesen is találkozott Aigues Mortesben.³²

Károly I. Ferencsel folytatott egyezkedések során már 1536-tól igyekezett rávenni a francia uralkodót, hogy hagyjon fel Szapolyai támogatásával és segítse elő Ferdinánd és Szapolyai közötti megegyezést, illetve deklarálja magát a Cambrayban kötött békeponthoz alapján János király ellenfelévé.³³

A váradi béke megkötése automatikusan megváltoztatta a császári udvar igényét I. Ferenc és Szapolyai viszonylatában: Már nem várták el, hogy szakítsa meg kapcsolatát János királlyal – akinek a Habsburg diplomácia Váradtól kezdve ismerte el királyi címét –, hanem a nizzai fegyverszünet pontjaira hivatkozva³⁴ a császári diplomácia kötelezte I. Ferencet, hogy küldjön követet Szapolyai Jánoshoz, hogy vegyék rá a pár hónappal korábban, 1538. február 24-én megkötött egyezmény betartására.³⁵ A két nagyhatalom közötti megállapodás szerint a kül-

³¹ *Consulta del Consejo de Estado*. 1537. november. AGS, Estado Francia, Leg. K. 1642, fol. 21. „*sy se ha de meter al delante y persistir que el dicho rey de Francia se declare abiertamente enemigo del Bayboda y que dé alguna asistencia al rey de romanos contra él, tanto por ser el dicho vayvoda aliado y adherente al turco...*”

³² A nizzai fegyverszünetről és azt megelőző tárgyalásokról lásd: 195,5 III, 50–54. A fegyverszünet pontjai: 53; JOVER ZAMORA 1987, 342–370.

³³ *Capítulos de las negociaciones con Francia, 1536*. AGS, Estado Castilla. Leg. 38, fol. 144–148. „*...Que el dicho rey de Francia favorezca de buena fee al rey de romanos para el sostenimiento de su eleccion y para cobrar el reyno de Hungría y se declare enemigo del bayboda y haga algund asistencia al dicho rey como de sy mesmo en lo ofrescido despues de la capitulacion del Cambray...*”

³⁴ SANDOVAL 1955, III 53.

³⁵ Jean Hannart párizsi követ jelentése Károlyhoz. 1538. augusztus 14 és 22. AGS, Estado Francia, leg. K 1484, fol. 106. „*que el dicho rey embia un gentilhomme al rey Juan de Vngria para significarle la amistad que ay entre vuestras dos magestades y exhortarle a que haga paz con el de romanos sy no la ha hecho...*”

döttek Bécsbe kellett volna mennie, hogy ott Ferdinánd és Károly instrukciói alapján járjon el Szapolyainál. A követ 1538. augusztus folyamán már úton volt Ferdinándhoz, hogy a béke ügyét vele is egyeztesse.³⁶ Jelentése alapján a párizsi spanyol követ Szapolyait bölcs uralkodónak írta le, aki a török ellen akár 40.000 lovast is képes lenne kiállítani. E lovasságot a török szpáhik legyőzésére leginkább megfelelő haderőként ábrázolta.³⁷ Erősen kétséges, hogy Szapolyai Magyarországa bármikor képes lett volna 40.000 lovast harcba küldeni. Ettől függetlenül e levélnek a fontossága nem ebben az adatban rejlik. A jelentés alapján kiderül, hogy 1538-1539. folyamán tervezett törökellenes hadjáratban Szapolyait bár periférián lévő, de fontos és kihagyhatatlan tényezőnek tekintette a császári politika. A korabeli politikai elképzelések szerint a váradi békével Buda semlegességét akarták minimális programként biztosítani. Optimális esetben pedig a kétfrontos hadjáratba bevonni János király seregét is.

Károly 38. születésnapján megkötött váradi egyezményt az 1538-as hármás békerendszer tagjának kell értelmeznünk, ahol a császári diplomácia I. Ferencsel kötött szerződésben teljesítette azt az elengedhetetlen feltételt, hogy elkerüljék az esetleges hábtámadást, Váraddal szándékozta biztosítani a kontinentális szárnyat, míg a Liga életre hívásával pedig magát a két – tengeri és szárazföldi – fronton meginduló akció vált lehetővé. A váradi egyezmény és a liga céljainak összefonódását mutatja az is, hogy a már Ferdinándot szolgáló Łasky Jeromos 1538 tavaszán tárgyalásokat kezdeményezett Fráter Györggyel, ahol – Salinas információ szerint – Velencét is bevonták a folyamatba, hogy egy onnan kiinduló hadjáratához megerősítsék a környező területek erődítményeit.³⁸ Az egyezmény nemzetközi jelentőségét és ezen keresztül János király szerepét Károly császár terveiben még jobban jellemzi az, hogy a Habsburgok a török elleni támadás színteréül a török birodalom Adriai-tenger partjainál fekvő részét választották. Az utóbbi terület szárazföldi meghódítását Horvátország felől vélték megvalósíthatónak, amit a tenger felől hatékonyan tudtak volna támogatni. Azaz, a korábbi irreális, a korban kivitelezhetetlen „keresztes háborúk” terveivel szemben, ahol általában a keresztény haderők a Balkánon és Észak-Afrikában operáltak volna egyszerre, egy jóval szűkebb front-ra koncentrálták volna a tengeri és szárazföldi haderőt, ahol a két hadnem összehangoltan tudott volna kooperálni.

Viszont mindenképpen ki kell hangsúlyozni, hogy Szapolyai Magyarorszá-gában – mint lehetséges szövetségesben, vagy felvonulási területben – az elmúlt

³⁶ Lope de Soria császári követ V. Károlyhoz. Velence, 1538. augusztus 1. AGS, Estado Venecia, leg 1314, fol. 57. Egy szeptember 24-én kelt jelentésében Lope de Soria még továbbra is csak arról tudósított, hogy a küldött ugyan Velencébe megérkezett, de még nem indult el Ferdinándhoz és Szapolyaihoz. AGS, Estado Venecia, leg 1314, fol. 75.

³⁷ Hannart Károlyhoz. Párizs, 1539. január 11. AGS, Estado Francia, leg. K 1484, fol. 117.

³⁸ Salinas Ferdinándhoz. Barcelona, 1538. július 27. RODRIGUEZ VILLA 1903, 872–874.

11-12 év történései, kudarcba fulladt tárgyalásai, sőt Wese lundi érsek személyes tapasztalatai következtében egyáltalán nem bíztak a Habsburgok (elsősorban Ferdinánd), hanem nyugalmat, békét akartak „vásárolni”, elkerülni az esetleges „hátbatámadást”. (Ebből az aspektusból sem véletlen, hogy Szlavónai és Horvátország szerepel a liga felvonulási terveiben.) Ferdinánd bizalmatlanságát jól tükrözi 1537. április 12-én császárhoz írt levele, amelyben biztosította a császárt, hogy a legfőbb vágya, hogy az egyezményt tető alá hozza, de:

„... a múlt idők példái a vajda családságai, melyekkel addig élt, elég tanúságot nyújtottak nekem az ő kétszínűségéről s rosszakaratáról. Mert valahányszor eddig a béke végett hozzám küldött, midőn legutóbb önnél járatta embereit sőt a lundi érseket magához hivatta, mind hiábavaló dolog volt és kétszínűség, anélkül, hogy a legkisebb jóakarattal lett volna benne egyezkedni...”³⁹

A császár minden bizalmatlanságtól függetlenül, a nemzetközi tervek szempontjából rendkívül jelentősnek ítélte az egyezmény létrehozását. A váradi béke 1538-as európai békerendszereken belüli helyét és súlyát misem bizonyítja jobban, hogy azt Toledóban maga Károly ratifikálta, „annál jobban meggyőződöm arról, hogy önnek most inkább érdekében van, mint volt egyességre lépnie... úgy tetszik nekem, hogy a vajda által ígért feltételek eléggé tűrhetők, az általa nyújtott biztosítékok jók.”⁴⁰

Hogyan is nézett volna ki a Liga hadjárata, amennyiben a célokat mégis sikerült volna megvalósítani? A szakirodalom nehezen tudja a Ligát a sikeres, vagy sikertelen katonai műveletek közé besorolni, hiszen még az eredményekben sincs konszenzus: a spanyol történétírók jelentős része a Prevezánál zajlott ütközetet sikeresnek, legrosszabb esetben döntetlennek látják, míg más európai irodalomban, így a magyar szerzőknél gyakran az oszmánok felé hajlik a mérleg nyelve. A kis erődítmény, Castilnuovo elfoglalása felett gyakran elsiklunk. Az tény, hogy a tervekhez képest a megvalósulás kiábrándító. A szándékom nem az, hogy új megvilágításba helyezzem a két – szárazföldi és tengeri – eseményt. Egyértelműen a lehetőségek és tervek összevetésére törekszem, ahol a horizontok Váradtól Bécsen, Velencén, Rómán és Nizzán keresztül Toledóig húzódtak. Miközben a megvalósulás pedig az Adria kis területére szorult. Sic transit gloria mundi.

1538 májusában Ferdinánd megbízásából Noguero a császári udvarban tartózkodott, hogy megtárgyalja Károllyal és környezetével a hadjárat megvalósításának körülményeit. Az eredeti, feljebb bemutatott – 1537-es elképzelések – már megváltoztak, a seregek tervezett létszáma csökkent: a Habsburgok szándékai szerint egy 30.000 fős pápai-császári sereg, velencei támogatással Horvátországon keresztül támadta volna az oszmánokat. Mivel az évben már késő volt ahhoz, hogy nagy létszámú sereget vonjanak össze offenzív célra, ezért a császár javasolta, hogy a 30.000 főt osszák szét a meghódítandó várakban. A Habsburgok számításba

³⁹ Ferdinánd Károlyhoz. 1537. április 12. In: KÁROLYI 1878, 64, 138–139.

⁴⁰ V. Károly Ferdinándhoz. 1537. február 15. In: KÁROLYI 1878, 60, 133–134.

Heldet, hogy tárgyaljon Anton Fuggerrel egy 75.000 dukátos kölcsönről, amiből 50.000 dukátot a liga költségeire, 25.000-t pedig a birodalmi kamara kifizetéseire szántak. A levél tanúsága szerint Károly már korábban, 1537. november 16-án elküldött 100.000 dukátot Ferdinánd számára, hogy katonákat toborozzon a török elleni szárazföldi hadjáratához és megbízta öccsét, hogy a hadjárat ügyében egyeztessen Andrea Doriával is.⁴⁷

A nagy tervek rövid heteken belül teljesen elillantak. Míg 1538. május közepén Noguerol 30.000 katonáról beszélt, akik a Terra Firmetől velencei segítséggel Szlavónia és Horvátország felé vonulhatnak, addig május 27-én már csak 10.000-ról, míg június 12-én pedig 5.000 katonáról tudósított. Júniusban a császár egyértelművé tette Ferdinánd követe számára, hogy nem tud sem katonai, sem pénzügyi segítséget nyújtani öccsének, mert még a velenceikkel megegyezett 5.000 katonát sem tudják kifizetni, mivel a Signoriából az oszmánokkal ápolt jó kapcsolatok, gazdasági, politikai érdekek miatt hiányzott a politikai akarat, hogy a liga eredeti céljait megvalósítsák. Sőt, menetközben az Indiákról beérkező bevételek kevesebbet értek, mint amire számítottak, és a francia háború során már azokat az összegeket is előre elzálogosították.⁴⁸

PREVEZA, CASTILNUOVO – A MEGVALÓSULÁS

1538 folyamán a Szent Liga az eredeti tervekhez képest jelentősen korlátozott tengeri offenzívába lendült. 1538. szeptember 27-én Doria flottája egy kétes kimenetelű tengeri csatát vívott Barbarossa hajóival Prevezánál. A nagy tervekre szánt sereg végül elfoglalta Castilnuovo, a mai macedóniai Herzeg Novi várát.⁴⁹ A császári

⁴⁷ V. Károly Gabriel de Salamancához. Barcelona, 1538. február 9. AGS, Estado Francia. Leg. K 1693, fol. 52. A fol. 53. Ugyanazon a napon kelt váltólevél Anton Fugger számára 75.000 dukát kifizetéséről. A korabeli pénzügyi folyamatokban is lassúnak tekinthető ennek a pénzüsszegnek a sorsa. Fugger spanyolországi faktora, Sebastian Kreuz 1539 elejére kötött meg egy rövid lejáratú záloghitelt (*asiento*) 75.000 dukát értékben. Az eltelt egy év alatt az összeg 150.000 dukátra emelkedett, de a másik felét Cristobal Pentinger, Bartolomeus Welser faktora kötötte. Vö.: Meghatalmazás Andalot számára, hogy vegye fel a 150.000 dukátot Ferdinánd király számára a Fuggerektől és Welserektől. Toledo, 1539. március 19. AGS, Patronato Real, leg. 57, fol. 162.

⁴⁸ Gámiz Ferdinándhoz. Villafranca, 1538. június 12. RODRIGUEZ VILLA 1903, 865–869. Gámiz úgy tudja, hogy kb. egymillió dukátra tervezték az Indiákról származó arany és ezüst utáni bevételt, de 600.000-t se érte el a valós összeg.

⁴⁹ A prevezai ütközetről és Castilnuovoról lásd: GARCIA CERZEDA 1873, 384–400.; SANDOVAL 1955, III 54–59.; JIMÉNEZ DE QUESADA 1991, 149–161. Hadtörténeti szempontból részletesen feldolgozta GUILMARTIN 1974, 42–56.; Vö.: SALVÁ 1944, 141–143.;

hadvezetés megerősítette 3.500 spanyol gyalogossal, 300 görög és albán lovassal illetve ágyúkkal, hogy az 1539. évre halasztott nagy offenzívához hídfőként szolgáljon az erődítmény.⁵⁰ 1539. július 14-én Barbarossa megkezdte a vár ostromát, amelyben a védők javarészt elpusztultak. Kb. 200 fő esett fogságba.⁵¹

A hadjárat ideje alatt, 1538. szeptember 8-án és 13-án két, földrajzilag távoli, de egymással szoros összefüggésben lévő dokumentum keletkezett. A szeptember 8-i római követi jelentés mellé a császári követ, Cifuentes gróf, csatolt egy emlékiratot a török elleni sikeres offenzívához szükséges seregről. A részletes dokumentum szerint – meghaladva az 1537-es terveket – a támadó sereg 60.000 gyalogosból, és 7.000 lovasból kellett volna állnia. A gyalogosok fele német, míg 15-15.000 spanyol és itáliai lett volna. A 30.000 németet három hadvezér irányítása alá helyezték volna és a felét a császár, a másik felét pedig Velence (1/4 rész) és Róma (1/4 rész) pénzelte volna. A létszám felett számoltak volna még I. Ferenc svájci gyalogságának és a lovasságának támogatásával is. A tüzéséget a felek külön állították volna ki, aminek a szállítására és védelmére 2.000 lovaszt szántak. A felvonulás biztosítására, az ostromok lebonyolításához 7-10.000 itáliai utászt is toboroztak volna. A sereget Brindisiben, vagy Otrantóban gyűjtötték volna össze, hogy a szoroson átkelve partra szálljon az oszmán oldalon.⁵² A tervezett sereg összetétele is mutatja, hogy a liga résztvevői egyértelműen szárazföldi hadjáratban gondolkodtak, ahol a tengeri flottának kiegészítő szerepe lett volna. Egy ilyen jellegű támadás megvalósításához viszont elengedhetetlen, hogy az oszmánok ne támadhassák hátba az északi szárnyon, azaz Magyarországon a liga seregét. Ezt

329–339.; ONTIVEROS Y HERRERA 1950, 68–75.; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1985, 10. III. 37–42.; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1999., 576–584; LAIGLESIA 1918a. 1. kötet, 203–298.

⁵⁰ Instrukciók Castilnuovo parancsnokának, Francisco de Sarmiento tábornesternek. 1538. november 18. AGS Guerra y Marina leg. 13, fol. 65. A dokumentum szerint az „előretolt helyőrségnek – *presidio*” jó viszonyra kellett törekednie Velencével, Raguzzával, Albánokkal, Szlavóniával. Az albánokkal értessék meg, hogy mekkora a liga ereje és milyen tévedésben járnak, hogy a császár ellen a török szolgálatában maradtak. Tanácsolják nekik, hogy térjenek titokban át a keresztény oldalra, de ne lázadjanak fel a török ellen, egészen addig, amíg erre nem kapnak konkrét parancsot a császártól, nehogy magukra vonják a török haragját és készületlenül elsöpörjék őket. Várhatóan a következő év tavaszán a Liga hadjáratot indít. A védők csak nagyobb egységekben végezzenek portyázásokat, tiszttel az élükön, és ne sanyargassák a környező lakosságot. Akik az ő szolgálatára térnek, fogadják őket barátsággal. Úgyszintén fogadják el, ha titokban élelmezik, táplálják a környékeliek. Raguzza városából rendszeresen fognak információt kapni a török birodalomról a nápolyi alkirály ott tartózkodó emberén, Esteban de Palacioson keresztül.

⁵¹ A történet végjátéka 1545 júniusában zajlott, amikor Castilnuovo 25 védője gályarabként fellázadt egy oszmán hajón, majd a hatalmukba kerítették, és Messinába vitorláztak vele. Vö.: FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1985, 41–42.

⁵² A török elleni haderőről készült emlékirat. Róma, 1538. szeptember 8. AGS, Estado Roma, leg. 867, fol 66.

megakadályozni, csak Szapolyaival békében lett volna esély.

A másik, szeptember 13-án kelt dokumentum nem más, mint egy spanyol államtanácsi *consulta* ahol a tanács tagja részletesen elemezték az addigi diplomáciai helyzetet, a különböző európai hatalmi tényezők várható lépéseit, majd végül a teendőket. A helyzetelemzésnél – nem meglepő módon – a velenceiek az oszmánokkal való kiegyezési szándékait és a francia politika kiszámíthatatlanságát részletezték alaposabban, bár úgy látták, hogy I. Ferenc akkor valóban hajlott arra, hogy hozzájáruljon a hadjáratához. A török ügyek kapcsán kiemelték, hogy, ugyan a Signoria az oszmánokhoz való kötődései miatt keresi az alkalmat, hogy kilépjen a ligából, de a császár az ígértek ellenére se kockáztassa az életét a hadjáratban való személyes részvétellel. A törökkel csak abban az esetben egyezzenek meg, ha a békébe a pápát és vele jelképesen a többi keresztény fejedelmet is bele tudják foglalni. A tanácsosok panaszkodtak amiatt, hogy bár már többször is kidolgozták a hadjárat terveit és költségeit, de a Liga tagjainak passzivitása következtében az eddigi készülődés gyakorlatilag eredménytelen maradt. Ferdinánd király kapcsán hangsúlyosnak találták, hogy a birodalmi vallási ügyek mellett nagy terhet jelent Szapolyaival való viszonya is, hiszen a váradi egyezmény következtében már a következő évre, 1539-re várható az oszmánok büntetőhadjárata mindkét uralkodó ellen. A dokumentum kitért külön az angol korona ügyeire, Itália kisebb-nagyobb fejedelmeinek a helyzetére, a milánói hercegség öröklésére és a birodalmi vallásügyekre is, amelyek mivel nem érintik a szűk értelemben vett témát, most nem tárgyalom. A tanács végül több döntést is hozott. Törekedni kell a franciákkal kialakult jobb viszony erősítésére. A birodalmi vallási ügyek is igénylik a konszenzust igénylő, barátságosabb hozzáállást mind Róma, mind a birodalmi fejedelmek irányába. A török elleni hadjárat tervét fenn kell tartani és törekedni kell annak megvalósítására.⁵³

A TOLEDÓI RATIFIKÁCIÓ ÉS A VÁRADI EGYEZMÉNY HELYE A CSÁSZÁRI DIPLOMÁCIÁBAN

Közismert, hogy a váradi egyezmény nem maradt titokban a Porta előtt, bár a pontos részleteket nem ismerték Isztambulban. Erdély diplomáciai különútjaira a moldvai fejedelem elleni oszmán támadás adott választ. A Portán erősen tartotta magát a gyanú, hogy a két magyar uralkodó között a török politika számára hátrányos egyezmény született.⁵⁴ 1538 nyarán Fráter György többször is figyelmeztette Ferdinándot, hogy Szulejmán szultán személyesen vonul hadba Moldva ellen, de a

⁵³ Államtanácsi *consulta*. Valladolid, 1538. szeptember 13. AGS, Estado Roma, leg. 867, fol. 59.

⁵⁴ KÁROLYI 1878, 127–128.; KÁROLYI 1880, 24–28.

Ferdinánddal kötött titkos egyezmény miatt feltehetően Erdélyre is rátámad. Mind Fráter György Ferdinándtól, mind Ferdinánd Károlytól, kérték, hogy a váradi egyezménynek megfelelően komoly haderővel támogassák meg az oszmánok elleni védekezést.⁵⁵ Ferdinánd egyenesen a császári hadvezérhez, del Vasto márkihoz fordult segítségért, aki viszont csak arra hajlott, hogy a teljes itáliai spanyol gyalogság helyett 2.000 katonát küldjön megsegítésére és a váradi egyezmény betartására.⁵⁶ Velencén keresztül is felszólította Ferdinánd a ligát, hogy küldjön 10.000 gyalogost és 1.000 lovaszt János megsegítésére.⁵⁷

Ferdinánd 1538. augusztus elsején és másodikán kérte Károlyt, hogy hajtsák végre a szerződésben foglaltakat és küldjenek Magyarország védelmére sereget. Salinas által közvetített kérése a Liga céljainak fokozatos feladása következtében elutasításra lett a császári udvarban.⁵⁸

Az oszmán sereg visszavonulása Moldvából eloszlatta az Erdély ellen induló hadjárat viharát.⁵⁹ De egy kisebb spanyol haderő mégis megindult Itáliából János király megerősítésére. A sereg kb. 2.000 fős létszáma nyilvánvalóan az oszmán sereg elleni szükséges mennyiség alatt volt. Ráadásul előre kiszámíthatatlan balesetek tizedelték őket, mint például Innsbruck mellett 300 közülük hajótörés következtében az Inn folyóba fulladt. A maradék csapat Juan de Salamanca vezeté-

⁵⁵ Cles tridenti bíboros 1538. októberében a következőkről tájékoztatta Károly velencei követét, Lope de Soriát: A török Moldvából már visszafelé vonul; Szlavóniába 20.000 fős oszmán sereg tart, ami ellen Erdély védelmére szánt németeket és spanyolokat mozgosította Ferdinánd. Szapolyai rövid időn belül megköti házasságát Jagelló Izabellával. Hangsúlyozza, hogy nem igazak azok a híresztelések, miszerint János király kiegyezett volna a törökkel és kéri Lope de Soriát, hogy ne is adjon semmi ilyen jellegű hírek hitelt. A spanyol egységeket Juan de Salamanca vitte Esztergomba. Vö.: Bernard Cles Lope de Soriához. Bécs, 1538. október 19, 20. AGS, Estado Alemania, leg 637, fol. 90.

⁵⁶ Lope de Soria jelentése V. Károlyhoz. Velence, 1538. augusztus 1. AGS, Estado Venecia, leg. 1314, fol. 57.

⁵⁷ Lope de Soria jelentése V. Károlyhoz. Velence, 1538. augusztus 31. AGS, Estado Venecia, leg. 1314, fol. 74. „... *que Geronimo Lasque que vino de Rey de Romanos de parte del Vayvoda pedia que para la defensa de los turcos socorriesse la liga con X U infantes y I U cavallos la qual demanda cesava con la nueva que se tuvo de la retirada de los enemigos.*”

⁵⁸ Salinas Ferdinándhoz. Valladolid, 1538. szeptember 28. RODRIGUEZ VILLA 1903, 874–878.

⁵⁹ Érdekes adatot olvashatunk Lope de Soria egyik levelében: szerinte a Moldva elleni hadjárat során azért nem büntette Erdélyt Szulejmán, mert a serege túl kis létszámú lett volna ahhoz a hadjáratához. Tervét akadályozta az is, hogy Perzsiából újból hadjárat indult az oszmán területek ellen, mellette lázadás tört ki Anatóliában és az egész anatóliai sereg Ázsiában maradt. Emellett tartott Szulejmán a liga terveitől és Konstantinápolyt rendkívül megerősítette védőkkel. Lope de Soria jelentése V. Károlyhoz. Velence, 1538. szeptember 21. AGS, Estado Venecia, leg. 1314, fol. 75.

sével Esztergom védelmét látta el.⁶⁰

A hadjárat tervezése jó alkalmat adott arra is, hogy a kasztíliai Cortest, az 1534-es madridit követően, 1537-ben újból egybehívják. A Toledóba szóló meghívók – hasonlóan a korábbiakhoz – a török terjeszkedéssel és a kereszténység ügyeinek a helyzetével és a francia uralkodó ellen viselt háború terheivel indokolták a gyűlés szükségszerűségét. Az uralkodó kérte a Cortestől a rendes járulékok (*servicio ordinario*) megadását, ami 266.666–266.666 escudót jelentett az 1538. és 1539. évekre.⁶¹

A Liga tervezett hadjáratának költségei alkalmat teremtett, hogy egy évvel rá, 1538. november elsejére Károly újból összehívja a rendkívüli kasztíliai Cortest Toledóba, hogy a rendek ismételt hozzájárulását kérje. Az uralkodói proposíció a kasztíliai belpolitikában is igyekezett kihasználni a törökellenes politikai konjunktúrát. A gyűlés megnyitóján felolvasott beszédében az uralkodó felidézte az 1532-es hadjárattól kezdve az összes nagyobb oszmánokkal kapcsolatba hozható eseményt, mint Tunisz elfoglalását 1534-ben Barbarossa által, amit az 1535-ös dicsőséges hadjárat követett. Hivatkozott az 1537 végén kialakuló ligára és a török ellen indítandó kétfrontos háborúra, amihez a rendek rendkívüli anyagi támogatását kérte: A kasztíliai kormányzat a törökellenes liga jelszavával egy rendkívüli fogyasztási adó, a *sisá* újbóli bevezetésével próbálkozott.⁶² Az új adó bevezetésére az okot az adta, hogy a korábban rendszeresen megajánlott rendi hozzájárulást, a *servicio*-t

⁶⁰ Bernard Cles Lope de Soriához. Bécs, 1538. október 19, 20. AGS, Estado Alemania, leg 637, fol. 90. Az ANTIJOVIO 1991, 143–144. szerzője részletesen és egyes adatokban eltérő módon mesélte el a balesetet: A Magyarországra szánt katonák tábornestere Morales volt. A kompániák kapitányai Juan de Guevara, Juan de Viamonte, Iñigo de Mendoza, Beltrán Godoy, Martin de Toro, Mercado és Gonzalo Benítez volt. Augusztus 24-én a megáradt Inn folyóban felborult Juan de Guevara hajója és 50 katona illetve az őket kísérő nők, gyermekek és szolgák belefulladtak. SANDOVAL 1955, III. 55. szerint a Magyarországra küldött 2.000 katona annak a seregnek volt a része, amelyik Lombardiában felázadt a császár ellen. A *tercio* élén a már jól ismert del Vasto márki állt. Ez a lázadás hozzájárult a hadvezér kegyvesztéséhez és a sereg egy részét megreformálták, másik felét pedig büntetésképpen Magyarországra küldték. A Lombardiában maradt egységeket Szicíliába küldték és Francisco de Sarmiento, a Castilnuovot védő tábornester csapatához csatolták.

⁶¹ Az uralkodó leirata a Valladolidban ülésező városok számára. Valladolid, 1537. AGS, Estado Castilla, leg. 40, fol. 277. SALAZAR Y CASTRO A-44, fol 328–329.; A Cortes proposíció lásd: *Cortes de los Antiguos reinos de León y Castilla*. Real Academia de Historia, Madrid. (CORTES) IV. kötet, 1882, V. kötet, 1903. IV. 633–690. Az adó összegéről lásd: 64. lábjegyzet

⁶² A történelem pikantériája, hogy a *sisá* bevezetésére történő korábbi kísérlet szintén a magyar-oszmán viszonyhoz kapcsolódott: a mohácsi vereség kapcsán 1527 elején összehívott valladolidi rendkívüli cortesen is kudarcot vallott az uralkodó bevételeket növelő szándéka. Vö.: KORPÁS 2002, 21–61.

nem lehetett egységesen behajtani. Az egyházi rend úgy látta, hogy a *sisa* alkalmi és nem nagy terhet jelentő adótípus, ami hamar megoldhatja a császár nehézségeit. A nemesi rendek határozottan megtagadták az uralkodói kérelmet. Az egyházi rendek kezdeti egyetértése hamar szertefoszlott és bizonyos kedvezmények hiányában a nemesekhez hasonló álláspontra álltak. A városok támogatásukról biztosították a császár törökellenes politikáját. Károly, hogy a rendek ellenállását letörje, az egyházi és nemesi rend részvételét felfüggesztette. 1538-tól kezdve a kasztíliai Cortes kizárólagosan 18 város (túlnyomórészt nemesi) küldötteinek (*procurador*) a gyűlése.⁶³ A császár drasztikus lépése úgy tűnt, meghozta az eredményét, hiszen az 1539-1541 közötti három évre a Cortes által megajánlott rendi hozzájárulások (*servicio*) összege duplájára emelkedtek, sőt 1539 és 1543 között a legmagasabbak az 1518-1556-os periódusban.⁶⁴

Szapolyaival történő megegyezést követően Wese 1538. augusztus 28-án érkezett Valladolidba. Salinas közlése szerint szeptember végén bármelyik napra várták, hogy megérkezzen a két uralkodó követe, Frangepán Ferenc és Łasky Jeromos, a békedokumentumokkal, hogy a váradi egyezményt ratifikálják.⁶⁵ Ferdinánd „állandó” követének, Salinasnak leveleiből kitűnik, hogy a császári udvarban

⁶³ Az 1538-as toledói Cortesről: Vö.: LAIGLESIA 1918-19. 2. kötet, 253–299.; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1999, 570–576. A Cortesről egykorú beszámoló: Salinas Ferdinándhoz. Toledo, 1538. november 26. RODRIGUEZ VILLA 1903, 889.; SANDOVAL 1955, 60–72. A proposíciót lásd: REAL ACADEMIA DE HISTORIA, COLECCIÓN SALAZAR Y CASTRO. A-38 – A-45. A-44, fol 331–332. A rendi képviselőkhez szóló meghívólevelek, uralkodói proposíciók a különböző rendekhez és a gyűlés korabeli összefoglalója: lásd CORTES V. 11–15, 23–159. A 18 város: Burgos, Salamanca, Ávila, Toro, Zamora, Cuenca, Soria, Madrid, Toledo, Sevilla, Córdoba, Murcia, Guadalajara, Granada, Jaén, Valladolid, León, Segovia. 1626-tól 20-ra emelkedett a számuk. Vö.: GONZÁLEZ ANTÓN 1989, 161. A Cortes és Károly kapcsolatára CARANDE 1990, 1–3., hangsúlyozottan: 2. 494–535.

⁶⁴ LAIGLESIA 1918b, 2. kötet, 79–117. 91–92. 1526-1534 között 100 cuento/év (100.000 dukát = 37,5 cuento; 100 cuento = 266.666 2/3 dukát); 1534-1536 66,6 cuento/év; 1537-1538 100 cuento/év; 1539-1543 200 cuento/év, kivéve 1542-t, amikor 254 cuento/év. 1544-től 1557-ig 150 és 154 cuento/év között mozgott. Bár nem tartozik szorosan a témánkhoz, de érdemes megjegyezni, hogy 1535 és 1538 közötti események (Tunisz, francia háború és az udvar áthelyezése Nizzába) válságos helyzetbe sodorták a császári kincstárat. 1538-ban 520.000 dukát volt a deficit, míg 1542-re 3.153.000 dukátot ért el. A pénzügy helyzet is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a császár pénzügyi elképzeléseit erővel és rendi ellenállás letörésével is keresztül vigye a toledói Cortesen. Vö.: LAIGLESIA – CORTES 1918-19, 263.; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1999, 570–571.

⁶⁵ Salinas Ferdinándhoz. Valladolid, 1538. szeptember 28. RODRIGUEZ VILLA 1903, 874–878. „*El arzobispo de Lunden llega a esta corte al tiempo que yo en ella vine, que fue a 28 de agosto ... espérase cada día al Arzobispo de Colacia y Gerónimo Lasqui y creo que no llegarán a tiempo para tomar a Su Majestad en esta villa y habrán de ir a Toledo, a donde Su Majestad va para tener Cortes de todos estados...*”

Granvelle október végén kb. egy hétig tárgyalta Frangepánnal, amelyen részt vett Lasky és Wese is. A kalocsai érsek felhívta Granvelle és Károly figyelmét arra, hogy a török esetleg ígérekkel igyekszik újból maga mellé állítani Szapolyait, ami alkalmat adhatna Ferdinánd híveinek, hogy a törökbarátság címszava alatt felrúgják az egyezményt. Egy ilyen változás lehetőséget nyújtana Szapolyainak, hogy ő is felmondja. A tárgyalásokat követően Károly hangsúlyozottan kérte Salinast, hogy tolmácsolja Ferdinándnak, hogy a váradi békét semmiképpen se sértsék meg. Ferdinánd hasson oda, hogy tanácsadói, szolgálói, alattvalói semmit se tegyenek Szapolyai és alattvalóival szemben. Frangepánnal történt tárgyalások hatására Salinas külön kiemelte, hogy Tokaj várát jutassák vissza, még ha Serédy Gáspár valahogy megpróbálná ezt megakadályozni.⁶⁶ Szapolyai követén keresztül felkérte Károlyt, hogy eszközöljön ki kegyelmet Ferdinándnál az Eszéknél vereséget szenvedett Katzianer számára. Wesét október végén visszaküldték Magyarországra, míg Szapolyai követe pár napig még maradt. A tárgyalat dokumentum Salinas első levele, ahol Szapolyait nem vajdának, hanem János királynak nevezte. A korabeli Habsburg diplomácia a Váradban ratifikált pontoknak megfelelően ettől kezdve adta meg a király címet.⁶⁷

A császári ratifikáció 1538. október végén, november elején történt meg Toledóban. Kihirdetésre viszont az egyezménybe foglalt feltételeknek megfelelően nem került sor.⁶⁸ Károly ezekben a napokban János királyhoz írt levelében értesít

⁶⁶ Tokaj várának sorsáról lásd Pálffy Géza megjegyzését In: BETHLEN 2000, 172.

⁶⁷ Salinas Ferdinándhoz. Toledo, 1538. október 28. és november 26. RODRIGUEZ VILLA 1903, 879–886. „*El obispo de Colacia habló con mos de Granvela con mucha instancia sobre dos cosas que Vuestra Majestad me tiene avisado: una pidiendo el castillo de Scepusio y otra la contratación del casamiento habiendo hijos el Baiboda; de lo cual fue escluso del todo sin quedarle lugar para más hablar en ello... Vuestra Majestad procure que esta paz hecha entre Vuestra Majestad y el rey Juan se guarde inviolablemente y no consienta por alguna manera o disimulacion que sus ministros hagan tal cosa contra el dicho rey o sus subditos por donde se pueda tomar ocasion de contravenir en la paz...el turco... podría agora o en otro tiempo blandir a rey Juan con promesas para reducirle a su gracia... no debe Vuestra Majestad diferir la restitución de la mitad de la fortaleza de Thocay como está capitulado ni para ello admitir escusacion alguna de Gaspar Seredii... tambien hay sospecha que le favorecen algunos de vuestros ministros... que se vuelvan los bienes que fueron quitados por Vuestra Majestad a los que al Rey Juan han servido, et contra, que Vuestra Majestad mande volver sus bienes a Gaspar Vintzerer, porque asi lo prometió el emperador al Colacense. Asimismo Su Majestad ha sido muy importunado por el dicho Colocense, suplicandole de parte de su amo hiciese que Vuestra Majestad perdonase a Garcia Ner...*”

⁶⁸ KÁROLYI 1878, 127. úgy tudja, hogy június 10-én történt meg a toledói ratifikálás. V. Károly június 10-én Nizza közelében Villafrancában volt. Toledóba október 24-én érkezett. Vö.: CADENAS Y VICENT 1992, 259–263. Mivel július 13-án kelt levelében Károly Villafrancából arról tudósítja a feleségét, Izabellát, hogy a szerződéssel együtt Ferdinánd

tette, hogy Frangepán Ferenc szóban beszámolt a béke létrejöttéről és az oszmánok betöréséről. Bölcs döntésnek találta Szapolyai készülődését az oszmán támadással szemben. Ő mindent megtesz, hogy a keresztény fejedelmekkel, szövetségeseivel karöltve háborút indítson szárazon és vízen a Porta ellen – utalt a császár a formálódóban lévő 1538-as ligára – és e célból Wese lundeni érseket a Német-Római Császárság területére küldte, hogy a fejedelmeket megnyerje. „*speremus in dei bonitate nos et nostris et vestrae ser^{is} aliorumque regum et principum, qui in belli societatem venturi sunt, omnibus copiis et viribus turcharum conatibus terra marique ita obviam ire, ut et isti regno et universae reipublicae christianae diuturna et segura pax et tranquillitas deo largiente paretur.*”⁶⁹

Ferdinánd Salinashoz 1538 novemberében írt levelében megemlítette, hogy a váradi békét kifejezetten Károly kérésére írta alá, bár ebből neki több kára, mint haszna származott. A követ – a kor diplomáciai szokásaitól eltérően – kemény hangvétellű levélben válaszolt urának: Ha úgy gondolja, miért írta ennek az ellenkezőjét Károlyhoz. Illetve – ahogy a császárral is közölte –, ha annyira nem rendelkezik pénzzel, hogy del Vasto márki által küldött 2.000 spanyol zsoldost sem tudja fizetni, akkor hogyan gondolta egy számára kedvezőbb megegyezésre rávenni az ellenfelét? Salinas véleménye tükrözte a császári udvar álláspontját: Ferdinánd helyzete nem az egyezmény miatt súlyos, hanem „*az udvarának rossz kormányzata és tanácsosai miatt, ... akik a saját érdeküket nézik elsősorban.*”⁷⁰

és Szapolyai követei úton vannak Itáliában, a ratifikálás semmiképpen sem történhetett június 10-én, ahogy ezt a történész feltételezte. 1538. június 10-én Ferdinánd erősítette meg a dokumentumot Boroszlóban. A váradi béke okmánya Ferdinánd megerősítésével. Boroszló, 1538. június 10. Hatvani 1857-1858, II 3–17. Krónikájába részletesen beillesztette: BETHLEN 2000, 159–174.

⁶⁹ Károly Jánoshoz. Toledo, 1538. MHH DIPLOMATARIA II 22–24.; LANZ, Karl: *Correspondenz des Kaisers Karl V aus dem königlichen Archiv und der Bibliothek de Bourgogne zu Brüssel mitgeteilt von...* Lipcse, 1844–46. 3 kötet. II, 292–294. *Reméljük Isten jószágából, hogy mi, a mieink, a ti Felségeitek, és más királyok és fejedelmek, akik a háborúban társak lesznek, seregeikkel és minden erejükkel a törökök támadásának földön és vízen úgy tud ellenállni, hogy ennek az országnak és az egész kereszténységnek hosszantartó és biztos békéjét és nyugalmát, Isten kegyelméből megteremti.*

⁷⁰ Salinas Ferdinándhoz. Toledo, 1538. november 26. RODRIGUEZ VILLA 1903, 890–893. „*Vuestra Majestad me escribe haberla aceptado por complacer al emperador, no embargante que se tiene en la dicha paz por gravísimamente agraviado... en la misma carta viene junta la razon contraria y es que Vuestra Majestad narra por irremediabiles sus necesidades en tanto grado que no sabe hallar medio para entretener dos mil españoles; pues siendo eso así ¿qué fuerzas y aparejo tiene Vuestra Majestad para hacer a su enemigo que venga a otro mejor apuntamiento y para no tener por bueno el tratado? ... y acá juzgan este negocio por las extremas necesidades que Vuestra Majestad escribe que tiene y ellos las creen mucho mayores por la mala gobernacion y*

Miután a két király küldöttei megjárták a császári udvart, 1539 május első napjaiban Károly tervbe vette, hogy útnak bocsátja János királyhoz Wese bíborost és Mathias Heldet, hogy a ratifikálást teljessé tegyék és elkezdjék a békepontok végrehajtását.⁷¹ Toledóból nemcsak Budára indult volna követ, hanem Zsigmond lengyel király udvarát is informálni szándékozta a császár. Közben egy tragikus esemény gyakorlatilag hosszú napokra megbénította az udvar működését: Izabella császárné április 21-én világra hozott egy fiúgyermeket. A szülést követő betegeskedés után 1539. május 1-jén elhunyt. Az esemény következtében a váradi béke kapcsán tervezett követi instrukciók, levelek több, Salinas értesülése szerint legalább pár hetes késlekedést szenvedtek.⁷²

1539 folyamán a török ellen formálódó keresztény szövetségi rendszer több végzetes törést szenvedett. A váradi békét mind Szapolyai az 1539. március 2-án kötött esküvővel, mind Ferdinánd a portai követtségével és a szerződés felfedésével (1539. október) megszegte. A másik jelentős törést az okozta, hogy az offenzíva kiindulási pontját adó Velence kihátrált a ligából és a törökkel való megegyezésre törekedett.⁷³ Hasonlóan jelentős szempont, hogy I. Ferenc 1539 elejére többször is kijelentette, hogy az oszmánok ellen induló, Habsburg irányítás alatt lévő keresztény offenzíva esetén Franciaország nem maradna semleges és támadást indítana Károly ellen.⁷⁴

A konstelláció ilyen kedvezőtlen változása arra készítette a császári kormányzatot, hogy 1539 márciusában újból átgondolják a követendő stratégiát. Az államtanács ülése abból a koncepcióból indult ki, hogy Károly császár feladata és hite is egyben, hogy a török ellen a keresztény fejedelmeket egységre léptesse és őket vezesse. Ezért meg kell akadályozni, hogy a velencei köztársaság kivonuljon a ligából és megegyezzen a Portával. A tanács úgy látta, hogy a velenceiek kihátrálása rossz hatással lehet Ferdinánd király magyarországi uralmára is és alkalmat adhat János királynak, hogy ő is felrúgja a békét. Más esetben viszont a török erejét

consejo que piensan tiene cerca de sí que a todo trance no tienen ojo sino a su provecho..."

⁷¹ BÁRDOSY 1943, 233; BRANDI 1993, 328–329. Held megbízása nemcsak a magyar ügyekre szólt, hanem a birodalmi vallási ügyek rendezésére, általános zsinat megszervezésére is.

⁷² Salinas Ferdinándhoz. Toledo, 1539. május 3. RODRIGUEZ VILLA 1903, 913–915. Salinas megírta Ferdinándnak, hogy a császárné halála Károlyt oly mértékben letörte, hogy hosszú ideig semmilyen üggyel nem volt hajlandó foglalkozni.

⁷³ A Porta és a Signoria tárgyalásairól, Lorenzo Gritti portai megbízott titkos tárgyalásairól lásd: Des Vaux úr levelei connétable de Montmorencyhez. Velence, 1539. április 18, április 24; CHARRIÈRE 1848. I 398–408.

⁷⁴ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1985, 40.

osztja meg, ha sikerül fenntartani a váradi egyezményt.⁷⁵ A tanácsosok azt javasolták, hogy az offenzíva mellett mindenképpen fel kell készülni a védekezésre is. Amennyiben nem sikerül megakadályozni Velence kilépését, lehetetlen lesz a háború folytatása a következő évben. Ezért érdemes a törököt is óvatosan a fegyverszünet felé terelni.⁷⁶

A javaslatok között hosszan taglalták, hogy a császár milyen helyzetben mondhatja fel a ligában való részvételét. Az eredeti szerződés szerint a résztvevő felek meghatározott feltételekkel lehetnek a tagjai a török ellenes támadó ligának. A katonai, logisztikai, pénzügyi feladatok mellett a császár vállalta, hogy személyesen vezeti a hadjáratot. A feleknek az első feltételeket 1539 telére már teljesíteni kellett, amit a tanács ismeretei szerint se Velence, se a Szentszék nem tett meg.⁷⁷ Velence nemcsak a szükséges katonákat nem állította ki, hanem még a magára vállalt élelmiszer mennyiséget sem tudta begyűjteni és Spanyolországtól akart búzát szerezni. A támadás időben történő megindításához március folyamán már a második előkészületi körnek megfelelő lépéseket kellett volna tenni, amit még egyik részt vevő fél sem teljesített. A császári diplomácia kérdésére, miszerint Róma és Velence még továbbra is fenntartja a részvételét a ligában III. Pál határozott igennel válaszolt, míg a Signoria általános kijelentésekkel odázta el a válaszadást. A tanácsosok véleménye szerint a fentiek miatt a császár teljes joggal felmondhatja a ligát. Ezt a lépését többek közt azért is szükséges, mert kiszámíthatatlannak tartotta a tanács a francia uralkodó valós álláspontját.⁷⁸

1539 tavaszára a császári udvarban, de Velencében és Rómában is felülke-rekedett az a nézet, hogy a török elleni támadó liga nem valósítható meg. Az új római követ, Aguilar márki, miközben tudósította az udvart a liga fenntartásának a nehézségeiről, elemezte azt is, hogy milyen előnyök származhatnak a szövetség működtetéséből: nagyobb hatékonysággal lehetne tárgyalni a Portával, javítani

⁷⁵ *Lo que se consultó y deliberó en Consejo de Estado sobre la empresa ofensiva contra el turco en Toledo a VIII. de marzo de DXXIX.* AGS Patronato Real, leg. 3. „Asimismo el rey de romanos se hallará mas ympedido de su parte contra el turco, que si se divertiessen sus fuerzas, y sera ocasion al Vayvoda de romper el tractado que se ha hecho entre ellos.”

⁷⁶ *Ibid.* „Que en cualquier caso no se puede dexar de se preparar (sic!) para la defension (sic!) y de gastar largamente, asi por usar de buena fe con los dichos venecianos como para molinar al turco a la tregua con reputacion. Y finalmente, si el no quiere enteder en ella, se estara de otra manera en peligro inevitable y asi sera ymposible sostener el año venidero la guerra contra el.”

⁷⁷ Aguilar márkihoz V. Károlyhoz. Róma, 1539. január 19. AGS, Guerra y Marina. Leg. 15, fol. 61. Hosszan és részletesen beszámol Andrea Doria tárgyalásairól a pápával: Károly hadvezére sürgette a Kúriát, hogy mielőbb indítsák meg az 1539. évre tervezett támadást és ne halogassák a liga céljainak a teljesítését.

⁷⁸ Lásd: 75. lábjegyzet.

lehetne a birodalmi vallási ügyeken és – ami számunkra lényeges – János királlyal kötött békét valóra lehetne váltani.⁷⁹

A bemutatott államtanácsi javaslatok egyik pontja új összefüggésbe helyezheti Łasky 1539. szeptemberi-októberi hírhedt portai misszióját, ami során Ferdinánd a törökkel kötendő béke reményében bejelentette a váradi egyezmény megkötését. A tanács hosszú sorokon keresztül tárgyalta, hogy mit kell tenni abban az esetben, ha a liga támadását mégsem indítják meg az 1539. évben: Ebben az esetben a császárnak a maga részéről a Szent Ligát megszüntnek kell tekinteni és erről értesíteni kell a Pápát és Velencét, illetve a francia és más keresztény uralkodókat. Ezt követően a pápával tárgyalni kell arról, hogy a résztvevő felek milyen feltételek mellett köthetnének békét a törökkel. A pápán keresztül Velencével is egyezségekre kell jutni a kérdésben. A francia uralkodó felé azt a ködös információt kell adni, hogy a helyzet még változékony és még folynak a tárgyalások a pápával és Velencével.⁸⁰ Amennyiben a francia uralkodó elősegíti a fegyverszünetet a törökkel, akkor a liga tagjaival együtt, francia segítséggel meg kell egyezni a Portával. A római királynak, azaz Ferdinándnak azt a tanácsot kell adni, hogy mindenképpen a császári döntésnek megfelelő lépéseket tegyen a török felé. A sugalmazás szerint, a császári politika irányvételének megfelelően, béküljön ő is ki a Portával!

„Si se devra escribir al rey de romanos la resolucion que se tomara en este negocio para que de su parte se rija segund esto, asi para la defension contra el turco como para el negocio de la fe.”⁸¹

Az események láncolata azt a gondolatot kelti bennem, hogy Ferdinándot 1539 nyarán-őszén nemcsak a korona megszerzésének „vak vágya”, vagy ellenfelével szembeni bizalmatlansága készítette arra, hogy „beáruolja” a portán Szapolyait, hanem a császári törökellenes politika új irányzata is nagyban befolyásolta döntését. A császár – ellentmondva az új politikai irányzatnak – 1539 novemberében haragjának adott hangot Salinas követ előtt, hogy Ferdinánd a Porta előtt nyilvánosságra hozta a békét, függetlenül attól, hogy János király mekkora kárt okozott a béke

⁷⁹ Aguilar márki V. Károlyhoz. Róma, 1538. április 13. AGS, Guerra y Marina, leg 15, fol. 66–67.

⁸⁰ A franciák dezinformálását magyarázta az is, hogy 1539 elején I. Ferenc felajánlotta, hogy segíti Károlyt, hogy 10 évre békét kössön a törökkel. A császári udvarban ezt meglehetősen kényesnek találták, mert amennyiben elutasítják a lehetőséget lehet, hogy hosszú ideig nem tudnak a törökkel békét kötni. Viszont, amennyiben azt válaszolják, hogy e kérdésben nem dönthetnek Velence és Róma nélkül, a francia udvarban azt a választ kaphatják, hogy velük külön kötné meg a Porta a békét. Ezért javasolta a párizsi spanyol követ, hogy köszönjék meg általános formulákban a felajánlást. A követi jelentésről készült kivonat: Toledo, 1539. január. AGS, Estado Francia, leg. K. 1484, fol. 118.

⁸¹ Lásd: 75. lábjegyzet. *„Az ügyben hozott döntésről írni kell a római királynak, hogy maga részéről ennek megfelelően lépjen, úgy a törökkel szembeni védekezés, mint a vallási kérdésekben...”*

ügyének a házasságával.⁸²

A tanácsi javaslatok alapján 1539. március 17-én egy cselekvési tervet dolgoztak ki, amit császári utasítások formájában az érintett felekhez (Genova, Velence, Róma, Andrea Doria) küldött követek számára állítottak ki. Az instrukciók, Velence és az oszmánok megegyezése, illetve Franciaországgal kötött béke instabilitása kapcsán, gyakorlatilag megismételték a tanácskozás döntéseit és gondolatait. A Signoria és a császár közötti távolságot a törökkel történő megegyezés ügyében feloldhatatlannak látták. A császár Andrea Doria számára rendkívül széles felhatalmazást adott követén, Jean d'Andaloton keresztül, hogy tárgyaljon Velencével és Rómával a hadjárat megszervezéséről és a támadásra megfelelő évszak kiválasztásáról. Az instrukciók szerint a velenceiek a téli hónapokat javasolták, ami inkább egy dominánsan szárazföldi, mint tengeri hadjáratra utalhat. A Szentszék elvetette az ötletet és a téli hónapokra inkább a vallási – zsinati ügyek megtárgyalását, illetve a Rómával szembekerült Anglia elleni hadjáratot javasolta. Károly – saját bevétele szerint – már több mint 250.000 dukátot költött a hadjárat előkészítésére és szervezésére. A császári diplomácia újabb erőfeszítése a felek eltérő érdekeltségei miatt sikertelenségre volt ítélve.⁸³

Érdekes egybeesése a történelemnek, hogy annak a ligának a bukásához, amit don Juan de Austria 1571-ben a Lepantónál győztes liga szellemi és történelmi elődének tekintett két, a török expanzióknak rendkívül kitett régióban bekövetkezett politikai változás is hozzájárult: A francia politika károlyellenessége mellett Várad kudarca és a Signoria levantei érdekeltségei, mind a török oldalára billentettek a mérleget kirántva a talajt az amúgy is gyenge lábakon álló keresztény offenzíva alól.

Károly a Szent Liga megalakulásában saját eszméinek, illetve a tuniszi győzelem újbóli beteljesülését látta. A császári udvarban elterjedt az a hír, miszerint Károly személyesen akar újból a hadjárat élére állni, ahogy tette ezt 1532-ben, vagy 1535-ben. A császár környezete nem fogadta egyhangú örömmel ezt a tervet, sőt sikeresen lebeszéltek róla az uralkodót, hiszen a franciákkal kötött békét még nem találták annyira stabilnak, illetve a birodalmi vallási ügyek se engedték azt, hogy Károly életét és birodalmát kockáztassa egy nem kiszámítható hadjáratban.⁸⁴

* * *

⁸² RODRIGUEZ VILLA 1903, 938. Ferdinánd már 1539 elejétől presszionálta a császári udvart Salinason keresztül, hogy a váradi békét mihamarabb hozzák nyilvánosságra. Vö.: RODRIGUEZ VILLA 1903, 904–921.

⁸³ *La instruction que se dio al sr. de Andalot que fue al principe Doria, de Toledo a XVII de marzo de MDXXXIX.* AGS, Patronato Real, leg. 45, fol. 5.

⁸⁴ Salinas aggódó sorai Ferdinándhoz, amiben tolmácsolja az udvari tanácsosok félelmeit: Salinas Ferdinándhoz. Valladolid, 1538. szeptember 28. RODRIGUEZ VILLA 1903, 877.

A váradi béke jelentőségét – bármennyire meghatározó legyen az 1538-at követő évek, évtizedek magyarországi történéseiben – mindenképpen a nemzetközi környezetben elhelyezve ismerhetjük meg teljesen. 1538 végén Ferdinánd király egyik legbefolyásosabb embere, Gabriel de Salamanca a következő gondolatokat írta Károlynak:

*„no quedo dexar de dezir que si Vuestra Magestad entiende de hazer la espedicion maritima contra el turco, como es bien necesaria que tenga la mano y de orden en que se haga alguna terrestre por las partes de Hungria aunque aya de ser con alguna costa o de la liga o de Vuestra Magestad...”*⁸⁵

Az 1538-as ligát egyértelműen nemcsak egy tengeri hadjáratra, egy kétes kimenetelű tengeri ütközet megvívására hívták egybe. A szándékok, tervek szerint az Oszmán Birodalom elleni szárazföldi és tengeri támadásban gondolkodtak a szervezők, aminek a célja a török európai jelenlétének megroppantása volt. Az Adriáról induló tengeri támadással és azzal párhuzamos szárazföldi hadjáratral realisabb célt állítottak fel, mint a bizonyos szempontból történelmi előzménynek tekinthető 1518-1519-es kereszties hadjárat terve: X. Leó pápa korabeli elképzelései szerint a keresztény fejedelmek idealizált békéjét követően, vállvetve indítottak volna támadást Észak-Afrikában, a Földközi-tengeren, Magyarország felől az Oszmán Birodalom ellen és foglalták volna el a fő célpontnak tekintett Jeruzsálemet és Konstantinápolyt.⁸⁶ A történelmi tapasztalatot inkább az 1532-es hadjárat adhatta, ahol a defenzív szárazföldi magatartás mellett (Bécs) egy összehangolt offenzív tengeri hadjáratra is sor került (Korón).⁸⁷

A korabeli szárazföldi és tengeri hadászat lehetőségei mellett a katona-politikai elképzelések gyakran megvalósíthatatlanok voltak és inkább álmokat, mint reális célokat tükröztek. Az olyan kombinált szárazföldi és tengeri hadjáratok tervei, mint az 1538-as,

⁸⁵ Gabriel de Salamanca Ortenburg grófja V. Károlyhoz. Bécs, 1538. december 29. AGS, Guerra y Marina, leg. 15, fol. 1. „... Mindenképpen meg kell említenem, hogy amennyiben *Ófensége* [a spanyol nyelv megkülönbözteti a császári *Majestad* – fenség és a királyiként értelmezhető *Alteza* – felség címekeket. A fordításban szereplő fenség, felség szavak ennek megfelelően és nem a magyar használatuknak megfelelően értendők. A római király koronát viselő Ferdinánd szintén a császári címnek megfelelő fenség címet kapta.] *török elleni tengeri hadjárat megindítása mellett dönt, mindenképpen szükséges, hogy intézkedjen afelől is, hogy valamilyen szárazföldi erő is induljon Magyarország felől, ha még ez a Liga, vagy Ófenségét többletköltségbe veri...*”

⁸⁶ Vö.: Az 1518-1519-es tervekre: MISKOLCZY 1926, 41–63.; KOSÁRY 1978, 112–114.; KOSÁRY 1986, 103–104. Az 1513-14-es tervekre: FODOR-DÁVID 1994/b, 9–47. A részletes, évekre és részvevőkre lebontott haditervet lásd: AGS, Patronato Real, leg. 17, fol. 2. Károly és a pápa szerződését lásd: fol. 1.

⁸⁷ Az 1538-as liga közép-európai terveivel még a liga eseményeit részletesen feldolgozó nyugati tanulmányok se foglalkoztak (Pl.: LAIGLESIA-CASTILNUOVO; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1985.).

vagy akár az 1571-es messze távolabbra mutattak, mint maga a megvalósulás. A tengeri haditechnika, logisztika nem tudta biztosítani a feltételeket a szárazföld ellen irányuló támadás mélységben történő kiterjesztéséhez. Egy átlagos 150 tonnás mediterrán gálya a legénység, evezősök, utánpótlás, ellátmány mellett kb. 50-60 katonát tudott még szállítani. A lovasság ennek a sokszorosát foglalta el térben, nem számolva az abrak és az ivóvíz elhelyezésének és terjedelmének problematikájával. A korabeli flották mérete ismeretében könnyű kiszámolni, hogy a hajón szállítható haderő elégséges lehet egy sikeres várostromhoz, de kevés – szárazföldi támogatás nélkül – a hídfő kiszélesítéshez. Tunisznál 1535-ben kb. 400 hajót számolt a keresztény flotta és 26.000 gyalogost és 2.000 lovast szállított. Algírnál 1541-ben kb. 320 hajóról beszélhetünk és 18-24.000 katonáról.⁸⁸ A szárazföld ellen irányuló tengeri támadások csak akkor lehettek volna sikeresek, ha a főserég a szárazföld felől vonul és a tenger felől támogatást, utánpótlást kap. Az Oszmán-birodalom ellen ezt a feltételt kizárólagosan a Magyar Királyság területeiről kiinduló támadás tudta volna biztosítani. Ahhoz, hogy ez viszont meg is valósulhasson a magyar politikai viszonyok mellett olyan jelentős tényezőket is figyelembe kellett venni, mint Velence, Franciaország álláspontja és támogatási, vagy ellenállási szándéka. Ezeknek a feltételeknek a konstellációja – a nagyhatalmi érdekközvetések következtében – egyszerűen nem állhatott össze. A tervek népek, nemzetek sorsát is meghatározni képes nagy ívű hadjáratokat sugalltak, a megvalósulás pár ezer katonát érintő, folytatás és nagyobb következmény nélküli várostromokat, tengeri ütközeteket jelentettek.⁸⁹ Az 1538-as liga is túl ambiciózus terv volt, de nem tekinthetjük véletlennek, hogy don Juan de Austria ugyanezen eszmékre és tervekre épített 1571-ben.⁹⁰

⁸⁸ GIRÓ-SZÁSZ 1998, 205.; GUILMARTIN 1974; CEREZO MÁRTINEZ 1988, *passim*.

⁸⁹ KÁRPÁTY 1942. 6, 18–26. hasonló módon egy potenciális törökellenes szövetség csíráját látta az 1538-as ligában.

⁹⁰ 1571-es hadjárat eredményei ismertek, de egy kiváló spanyol testvérpáron kívül kevesen vizsgálták, hogy a spanyol kormányzat a tengeri hadjáratot miként próbálta volna 1571-ben is összekapcsolni a szárazföldi hadjáratokkal, illetve, hogy a dicsőséges tengeri győzelmet követően II. Fülöp környezete még hosszú hónapokig, évekig vitatkozott azon, hogy merre támadjanak tovább: szálljanak partra görög területeken, esetleg foglalják vissza Tuniszt, vagy Algírt? Külön érdekesség, hogy felmerült egy olyan illuzórikus terv is, miszerint a magyar területekről induló hadjárat esetén, don Juan de Austria számára a visszafoglalt ország déli részeiből és szerb területekből egy önálló királyságot alakítottak volna ki. Vö.: GARCÍA HERNÁN, David–GARCÍA HERNÁN, Enrique 1999, *passim*. A könyv ismertetését lásd: KÖRPA S 2000, 71–75.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (MTA Ktt): A simancasi levéltár oklevélmásolatai = Archivo General de Simancas (AGS).

BIBLIOGRÁFIA

ABUN-NASR 1971

ABUN-NASR, Jamil M: *A history of the Maghrib*. Cambridge, 1971.

BARTA 1979

BARTA Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979.

BÁRDOSSY 1943

BÁRDOSSY László: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Budapest, 1943.

BETHLEN 2000

BETHLEN Farkas: *Erdély története I. A mohácsi csatától a váradi békekötésig (1526-1538.)* I-II. könyv. Budapest-Kolozsvár, 2000.

BRANDI 1993

BRANDI, Karl: *Carlos V. Vida y fortuna de una personalidad y de un imperio mundial*. Ciudad de México, 1993.

CADENAS Y VICENT 1992

CADENAS Y VICENT, Vicente: *Diario del Emperador. Itinerarios, permanencias, despachos, sucesos y efemérides relevantes de su vida*. Madrid, 1992.

CARANDE 1990

CARANDE, Ramón: *Carlos V y sus banqueros*. Barcelona, 1990.

CEREZO MÁRTINEZ 1988

CEREZO MÁRTINEZ, Ricardo: *Las armadas de Felipe II*. Madrid, 1988.

CHARRIÈRE 1848

CHARRIÈRE, E.: *Negociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des Ambassadeurs de France à Constantinople, et des Ambassadeurs envoyés à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte...* [= Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France. 1er série. Historie Politique]. Párizs, 1848. 1-4 kötet.

CORTES

Cortes de los Antiguos reinos de León y Castilla. Real Academia de Historia, Madrid.

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1973–1981

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Corpus Documental de Carlos V*. 5 kötet. 1973–1981.

- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1985
FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: La gesta de Castelnuovo In: *Historia* 16. 1985. 10. III. 37–42.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ 1999
FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Carlos V, el Cesar y el Hombre*. Madrid, Espasa Calpe, 1999.
- GARCIA CEREZEDA 1873
GARCIA CEREZEDA, Martín: *Tratado de las campañas y otros acontecimientos de los ejércitos del emperador Carlos V en Italia, Francia, Austria, Berberia y Grecia desde 1521 hasta 1545*. Madrid, 1873.
- GARCÍA HERNÁN 1999
GARCÍA HERNÁN, David–GARCÍA HERNÁN, Enrique: *Lepanto. El día después*. Madrid, 1999.
- GIRÓN 1964
GIRÓN, Pedro: *Crónica del Emperador Carlos V*. Madrid, 1964.
- GIRÓ-SZÁSZ 1998
GIRÓ-SZÁSZ András: Egy sikeres és egy sikertelen észak-afrikai hadjárat története. Az 1535. évi tuniszi és az 1541. évi algíri hadjárat. In: *Africana Hungarica*. 1. 1998/2 185–207.
- GONZÁLEZ ANTÓN 1989
GONZÁLEZ ANTÓN, Luís: *Las Cortes en la España del antiguo régimen*. Madrid, Siglo XXI, 1989.
- GUILMARTIN 1974
GUILMARTIN, Jr. John Francis: *Gunpowder and galleys. Changing technology and the Mediterranean warfare at sea in the XVIth Century*. Cambridge, 1974.
- HATVANI 1857-1858
HATVANI Mihály (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. A brüsszeli országos levéltár és a burgundi levéltár*. Budapest, 1857-1858. I-II. kötet.
- HESS 1970
HESS, Andrew C.: The Evolution of the Ottoman Seaborn Empire in the Age of the Oceanic Discoveries. In: *American Historical Review*, 1970. 1892–1919.
- HESS 1978
HESS, Andrew C.: *The forgotten frontier. A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*. Chicago–London, 1978.
- JIMÉNEZ DE QUESADA 1991
JIMÉNEZ DE QUESADA, Gonzalo: *El Antijovio*. Bogotá, 1991.
- JOVER ZAMORA 1987
JOVER ZAMORA, José María: *Carlos V y los españoles*. Madrid. 1987.

KÁROLYI 1878

KÁROLYI Árpád: *Adalékok a nagyváradi béke s az 1536-1538. évek történetéhez*. Budapest, 1878.

KÁROLYI 1880

KÁROLYI Árpád: *A Német Birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben*. Budapest, 1880.

KÁRPÁTY 1942

KÁRPÁTY Emil: *V. Károly keleti politikája*. Kolozsvár, 1942.

KELLENBENZ 1958

KELLENBENZ, Hermann: Zur problematik der Ostpolitik Karls V. Die Westeuropäischen Verbindungen Jan Zapolyas und Hieronymus Łaskis zu Beginn der dreißiger Jahre. In: RASSOW, Peter & SCHALK, Fritz (szerk.): *Karl V. Der Kaiser und seine Zeit*. Kölner Colloquium, 26-29. november 1958. Köln-Graz, 1960, 118–137.

KORPÁS 2000

KORPÁS Zoltán: A lepantói csata. In: *Klió* 2000/2 71–75.

KORPÁS 2002

KORPÁS Zoltán: *A spanyol Habsburg államszervezet szerepe V. Károly magyarországi és törökellenes politikájában. 1526-1538*. ELTE-BTK, Doktori disszertáció, 2002. Kézirat.

LAIGLESIA 1918a

LAIGLESIA, Francisco de: Cómo se defendían los españoles en el siglo XVI. In: *Estudios Históricos (1515-1555)*. Madrid, 1918. 1. kötet, 203–298.

LAIGLESIA 1918b

LAIGLESIA, Francisco de: Las rentas del Imperio en Castilla. In: *Estudios Históricos (1515-1555)*. Madrid, 1918.

LAIGLESIA 1918-19

LAIGLESIA, Francisco de: Una crisis parlamentaria en 1538. In: *Estudios históricos (1515-1555)*, Madrid, 1918-19.

ONTIVEROS Y HERRERA 1950

ONTIVEROS Y HERRERA, Eduardo G.: *La política nortáfricana de Carlos I*. Madrid, 1950.

RODRIGUEZ VILLA 1903

RODRIGUEZ VILLA, Antonio: *El emperador Carlos V y su corte según las cartas de don Martín Salinas, embajador del infante don Fernando (1522-1539)*. Madrid, 1903.

SALVÁ 1944

SALVÁ, Jaime: *La orden de Malta y las acciones navales españolas contra turcos y berberiscos en los siglos XVI y XVII*. Madrid, 1944.

SANDOVAL 1955

SANDOVAL, Prudencio de: *Historia de la vida de los hechos del emperador Carlos V.* Pamplona, [1634] 1955 [Biblioteca de Autores Españoles 80-82] I-III kötet.

ZOMBORI 1980

ZOMBORI István: V. Károly és a magyar trónviszályok 1529-1533. In: *Történelmi Szemle*. 1980/4 615–626.

TWO RIVALS AND THE HOSTIS NATURALIS**CHAPTERS FROM THE DIPLOMATICAL RELATIONSHIPS BETWEEN JÁNOS SZAPOLYAI AND CHARLES V. 1532–1538**

ZOLTÁN KORPÁS

The diplomatical connections between the two rulers according to the sources, begun in 1526, when the diplomacy came to the front as a time-gaining instrument. Western Europe started to deal with the Turkish expansion more seriously just after the siege of Wien in 1529. In this paper Zoltán Korpás researches the diplomatical movements from the discussion of Innsbruck in 1531, when the peaceful cooperation between Szapolyai and Spain came to the limelight. The negotiations started in 1532. In 1537 the Anti-Turkish League, mainly supported by Charles V., was announced. One of the conditions of the large-scale plans was that Ferdinand, Charles's brother, had to make peace with Szapolyai. By June 1538 turned out that the League couldn't fulfilled it's aims, the Anti Turkish offensive, because of the withdrawal of the member-states and the newly flared up fights between the Germans and French. Just a limited and doubtful naval attack realized at Preveza, but the further plans needed the peace between Ferdinand and Szapolyai. This peace was made in Várad in 1538 and the negotiations were made with the knowledge of the Turks. So the diplomacy at that time just mirrored ambitious dreams and not real aims.